

Schierup, Carl-Ulrik

MIGRATION, SOCIALISM AND THE INTERNATIONAL DIVISION OF LABOUR, THE YUGOSLAV EXPERIENCE

Averbury: Gower Publishing Company, 1990. 339 str.

Carl-Ulrik Schierup jedan je od onih zapadnjaka, socijalnih istraživača, koji je od svojih prvih susreta s »jugoslavenskim eksperimentom« – a to je bilo još u studentskim danima početkom 1970-ih – postao njime fasciniran. Neki od njih, Schierup svakako, usprkos svojoj sustavnoj teorijskoj kritičnosti spram temeljnih proturječnosti institucionalnog modela socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji, upravo intimno teško se mire s potpunim slomom sistema i rasapom jugoslavenskog federalizma. Na vrhuncu krize, prije nešto manje od dvije godine, kad je knjiga dovršavana, autor je još nastojao konceptualno naći tanku crvenu liniju koja bi sačuvala jugoslavensku zajednicu i njezine vitalne osobitosti budućem civilnog društva u transrepubličkim okvirima. Taj put rješenja krize zamislio je u jednom, od tri skiciranih scenarija, za kojega implicite optira – o čemu će biti riječi na kraju ovog prikaza.

Knjiga pred nama zapravo je sinteza višegodišnjeg autorovog bavljenja jugoslavenskim društvom i posebice suvremenim vanjskim migracijama iz Jugoslavije. Schierup je, naime, do sada, bilo sam bilo u suradnji s Aleksandrom Ålund, objavio više u svijetu zapaženih radova iz ove problematike. Njegov je osobni interes za migracije razumljiviji ako se ima u vidu da je ovaj Danac srednje generacije i sam migrant u Švedskoj gdje radi na sveučilištu Umea. On je produbljen istraživačkom spoznajom da su vanjske migracije jedan od ključnih konstituirajućih elemenata suvremene jugoslavenske socijalno povijesne drame. To je uvjerljivo pokazano i temeljito dokumentirano na stranicama ove knjige.

Razvijajući vlastitu teorijsko analitičku aparaturu za razumijevanje odnosa vanjskih migracija i društvenog razvitka socijalističke

Jugoslavije, Schierup je prvo kritički odbacio dvije konceptualne redukcije u pristupu ovoj problematici. Prvoj su skloni pojedini zapadni istraživači (jugoslavenskog) društva neomarksističke provenijencije, koji krizu jugoslavenskog društva jednostavno, monokauzalno, objašnjavaju novoadaptiranom *teorijom ovisnosti* svake, pa tako i jugoslavenske *periferije* od svjetskog kapitalističkog centra. Za autora nije sporan odlučujući utjecaj svjetskog tržišta, odnosno međunarodne podjele rada i na krizu jugoslavenskog društveno ekonomskog sistema, ali drži da se time ona ne može u potpunosti razumijeti, a osobito ne njezine specifičnosti u odnosu na krizu drugih zemalja u razvoju. Producerski odnosi (*labour relations*) zavisnih zemalja i unutrašnja ekonomska dinamika u ovoj redukciji ostaje crnom kutijom čiji sadržaj pada izvan okvira analize.

Za razliku od ovog jednostranog naglašavanja *vanjskog* faktora u razvitku novoindustrijaliziranih zemalja, kao što je poslijeratna Jugoslavija, domaći istraživači jugoslavenskog društva, pa onda i migracijske problematike u tom sklopu, ukoliko uopće nastoje na nekom teorijskom konceptu, analizu često svode na autonomne unutrašnje proturječnosti. Daljnja redukcija ogleda se u izostajanju povijesno-genetske perspektive u pristupu društvenom razvitku i migracijama.

Autor, nasuprot ovim redukcijama, istražuje konkretno historijske uvjete koji ocrtavaju razvitak jedinstvenih sistema proizvodnih odnosa u Jugoslaviji i njihove osobite oblike suodnošenja s promjenljivom međunarodnom podjelom rada. Vanjske radne migracije u povijesnom kontekstu i odnosu spram aktualne krize čine centralni sadržaj knjige. No migracijsku problematiku (kao i radne odnose) istovremeno shvaća kao naročito pogodnu fokusnu točku u kojoj se prelamaju procesi i dileme cjelokupnog socijalističkog razvitka jugoslavenskog društva. Predominantni sadržaj knjige odnosi se na njezin podnaslov, dočim je naslov izdavača očito adresirao na međunarodne krugove istraživača migracija, manje zainteresiranih za posebnu jugoslavensku problematiku, a više za teorijske generalizacije koje autor, kao vrsni poznavalac relevantne svjetske literature, akribijski izvodi.

Tekst je podijeljen u deset poglavlja. U prvom autor nas uvodi u genezu promjena migracijske strategije razvijenih europskih zemalja primitka migranata. Nakon 1973. i proklamacije takozvane »naftne krize« uloga radnih imigranata u privredama tih zemalja naglo počinje slabiti. »Povećani izvoz kapitala u manje razvijene i novoindustrijalizirane zemlje, u svezi s racionalizacijom i restrukturiranjem zapadnoeuropske industrije, dovelo je do povećane nezaposlenosti. Unutar jezgra kapitalističkih država kriza je nametnula razvitak i implementaciju novih oblika tehnologije i podjelu rada na masovnoj skali« (str. 1.). Prodor mikroelektronike, kako u industriju tako i u sektor usluga, teži naglašavanju polarizacije intelektualnog i tjelesnog rada u globalnim razmjerima. Isti bipolarni proces povećanja kvalificiranosti i smanjenja kvalificiranosti radne snage vodi strukturalno determiniranoj marginalizaciji njezinog velikog dijela: najmladih, najstarijih, žena i migranata. U tom kontekstu Schierup raspravlja pitanje »migracija kao razvitka« koje je posebice otvoreno konceptom *migracijskog lanca* (J. Widgren i OECD). Priklanja se tezi E. Reyneria da su migrantske doznake svuda u Južnoj Europi i Mediteranu, umjesto očekivanog razvitka zapravo potakle ono što bi se moglo nazvati »modernizacijom bez razvitka«.

U drugom poglavlju istražuju se povijesni korijeni podrazvitka jugoslavenskih zemalja. Modernu jugoslavensku historiju autor je sistematizirao u četiri glavna razdoblja: 1) od kasnog 19. stoljeća do Prvog svjetskog rata; 2) međuratno razdoblje; 3) nakon Drugog svjetskog rata do sredine 60-ih; 4) od sredine 60-ih do vremena završetka studije. Dobro su uočene bitne socijalno ekonomske razlike u razvitku zemalja pod austro-ugarskom dominacijom spram osmanlijskog područja, koje će utjecati i na kasnije migracijske tokove. Poglavlje završava analizom vanjskih migracija u vrijeme prve jugoslavenske države. »Iseljavanje iz tadašnje Jugoslavije reflektiralo je rastuću integraciju seljaštva u kapitalističku robnovčanu ekonomiju tijekom 19. stoljeća te proces proletarizacije povezan s rastućom ranjivošću u odnosu na trgovačke i ekonomske krize« (str. 51.).

Ovdje moramo primjetiti jednu usputnu nekorektnost glede Hrvatske seljačke stranke za

koju se ne može prihvatiti tvrdnja, koju je autor negdje našao, da je ova tokom 30-ih godina pod utjecajem općih promjena na političkoj sceni Europe, sve više potpadala pod utjecaj fašističke ideologije. Isto tako ne stoji njegovo implicitno shvaćanje svakog nacionalističkog i separatističkog pokreta u Hrvatskoj kao nelegitimnog (str. 45.), pri čemu se gubi iz vida način južnoslavenskog ujedinjenja (kojeg upravo Radićeva partija nije priznala legalnim), te unitaristički karakter države.

U trećem poglavlju započinje analiza poslijeratnog društveno ekonomskog razvitka. Ustanovljuje da su ekonomska rekonstrukcija, industrijalizacija i transformacija starog društva doveli do migracija u masovnim razmjerima. Razlikuje tri glavna tipa kretanja stanovništva, od kojih je svaki povezan s određenim trendovima društvenog razvitka. Prvo masovno kretanje stanovništva, koje je trajalo kraće vrijeme neposredno nakon učvršćenja vlasti KPJ, Schierup definira kao *prostornu redistribuciju agrarne populacije*. Radi se o migraciji iz marginalnih poljoprivrednih područja u siromašnim i prenaseljenim planinskim krajevima jugozapadnog i centralnog dijela zemlje prema plodnim poljoprivrednim krajevima sjeverozapada, dotada mahom nastajenim njemačkom nacionalnom manjinom.

Drugi migracijski pokret započeo je u isto vrijeme kad i prvi ali kontinuirano traje i dalje. Sastoji se od unutar i međuregionalne migracije *iz poljoprivrednih prema urbano/industrijskim područjima*. Treći i najnoviji počinje sredinom 60-ih i odnosi se na *radnu migraciju prema Zapadnoj Europi i prekomorskim zemljama*. »On predstavlja odgovor na potražnju za radnom snagom u kapitalističkim industrijskim centrima, s jedne strane, te otslikava temeljne strukturalne promjene u jugoslavenskom društvu, s druge« (str. 58.). Schierup utvrđuje da su sva tri oblika kretanja radne snage izraz pritiska latentnog viška poljoprivrednog stanovništva.

Dalje analizira značajke i posljedice, osobito u vidu migracija, dva modela industrijalizacije: radno-intenzivnog i kapital-intenzivnog. Osobitu pažnju posvećuje deagrarizaciji, odnosno egzodusu seljaštva, prvo putom unutrašnje, a potom i vanjske migracije. Naime, »dok su domaći faktori *privlačenja* (tj. privlače-

nje radne snage u domaću industriju) slabili, *potisni faktori* u jugoslavenskim agrarnim područjima su narasli, jer je od sredine 60-ih, jugoslavenska poljoprivreda prošla kroz svoju osobitu verziju »zelene revolucije« (str.86.). Radi se ponajprije o slabljenju i napuštanju kooperativa, što je najviše pogodilo seljaštvo u najrazvijenijim poljoprivrednim područjima (Slavonija, Vojvodina), čime se može objasniti i snažni val vanjskih migracija iz ovih bogatih krajeva.

U četvrtom poglavlju raspravlja se o različitim karakteristikama jugoslavenskog migracijskog iskustva, u kontekstu općih europskih trendova emigracije i povratka nakon 1965. Nastavlja se analiza različitosti regionalnih *paterna* migracija, u svezi s raznolikim ekonomskim, socijalnim i kulturnim uvjetima u multikulturnoj jugoslavenskoj zajednici. Na kraju pretresa glavne aspekte jugoslavenske migracijske politike, osobito mjere poduzete za poticanje povratka migranata i njihovu organiziranu reintegraciju u domovini.

U diskusiji o posebnim obilježjima povratne migracije upozoreno je na »negativnu selekciju« povratnika. Naime i povratak kao proces usmjeravan je ponajprije interesima imigracijskih zemalja koje žele zadržati i integrirati najpropulzivnije dijelove migrantskih kontingenata i s druge strane riješiti se nepotrebne radne snage i socijalnih slučajeva. Jugoslavensko iskustvo potvrđuje opće pravilo.

Schierup ovdje komentira vrlo različite procjene jugoslavenskih istraživača migracija o broju povratnika u zemlju. No, bez obzira na međusobne razlike, ustanovljuje da su one uvelike različite od rezultata dobivenih popisom stanovništva 1981. On dopušta potrebu izvjesne korekcije službene statistike u ovom slučaju, zbog mogućih interferirajućih faktora, ali ne više od 20%. Drži da je primjenjena popisna tehnologija relativno pouzdanija u odnosu na povratnike nego migrante, pa je potrebno objasniti zašto su kod prvih procjene domaćih stručnjaka veće dvostruko, a kod drugih tek između 18 i 20%.

Schierup daje vrlo uvjerljiv odgovor na ovo pitanje i tako namiruje dug samih procjenitelja. Jugoslavenski istraživači oslanjali su se ponajprije na statistike zemalja primitka migranata, prateći broj radnika migranata koji

su prestajali tamo raditi i uspoređujući ga s drugim statističkim podacima, izračunavali su godišnje kvote povratnika. Jednostavnim zbrajanjem godišnjih kvota dobivali su procjenu o ukupnom broju povratnika za neko razdoblje. »No nikada se nije razmatralo u kojoj mjeri isti ljudi cirkuliraju tamo i natrag između Jugoslavije i Zapadne Europe. Čini se da jugoslavenski pisci o migracijama uzimaju za gotovo da gro povratnika, koji se neke godine vrate, ostaju trajno i reintegriraju se na ovaj ili onaj način...« Međutim, postoje brojni razlozi za re-emigraciju migranata (kao što je kriza poljoprivrede, nemogućnost zaposlenja, prevelika birokratiziranost i ustanovljeni lokalni interesi, obiteljski razlozi, poteškoće u readaptaciji u domaće sredine nakon višegodišnjeg života u migraciji, itd.), koji nisu uzeti u obzir prilikom kalkuliranja broja povratnika.

Nerazumijevanje ponovnog povratka proizlazi iz pogrešnog konceptualnog pristupa migracijama – kaže Schierup. Kao što je migracija konvencionalno shvaćena kao konačna odluka i čin prijelaska migranta iz jednog socijalnog sistema u drugi, tako je i povratak tretiran od jugoslavenskih istraživača kao trajno i nepovratno okretanje leđa Zapadnoj Europi. »No, na isti način kao što migranti jednostavno ne napuštaju svoje domovine jednom za svagda, oni se isto tako jednostavno ne vraćaju za uvijek. Dominantna osobina europske poslijeratne migracije ogleda se u tome da da su migranti kontinuirano involvirani u produženi proces »migratornosti« (*migrancy*), komutirajući između zemlje primitka i zemlje porijekla, možda godinama, možda doživotno« (str. 105-6).

U slijedeća dva poglavlja govori se o problemima reintegracije migranata u jugoslavensko društvo do 1980. godine. Do tada je, naime, službena politika propagirala optimističku razvojnu perspektivu koja je računala i s masovnim povratkom. Doista, tijekom 70-ih znatno je smanjen jaz domaćih plaća i nadnica u odnosu na zapadnoeuropske, osobito ako se imaju u vidu manji troškovi života. U isto vrijeme većina radnika migranata u Zapadnoj Europi još su uvijek bili u situaciji nestalnosti i pokretljivosti. Dobar dio do tada je uspio uštedjeti značajna financijska sredstva, te su, suočeni s pogoršanom ekonomskom situacijom i povećanim socijalnim pritiscima u zem-

ljama primitka, bili voljni na povratak pod stanovitim uvjetima. Autor razmatra stvarne pretpostavke za različite vidove povratka: zaposlenje u društvenom sektoru, investiranja u malu privredu, poljoprivredu ili društvena poduzeća.

Znajući da reintegracija migranata nije samo ekonomsko, nego i kulturološko i političko pitanje, Schierup znalački i vrlo kritički analizira temeljne institucije društveno političkog sistema i duhovnu klimu, kao pretpostavke povratka. Njegovi nalazi sustavno pokazuju zašto stvarni povratni tokovi nisu mogli biti veći i istovremeno su potkrijeпа njegovoj tvrdnji o značajnoj re-emigracijskoj struji među jugoslavenskim povratnicima.

U sedmom poglavlju iznose se ciljevi jugoslavenske migracijske politike u kontekstu globalnih promjena međunarodne podjele rada i s tim u svezi migracijskih strategija zapadnoeuropskih zemalja primitka migranata. Autor je uvjeren da je Jugoslavija uspjela tijekom 60-tih i ranih 70-ih popraviti svoju poziciju na svjetskom tržištu i svrstati se u gornji dio ljestvice zemalja u razvitku koje su aspirirale da se priključe jezgri industrijaliziranog svijeta. Putom izvoza radne snage ona je uspjevala (za neko vrijeme) zadržavati nezaposlenost relativno nisko. Očekivani brzi industrijski razvitak trebao je otvoriti nova radna mjesta i za povratnike, koji bi sa svoje strane, koristeći napredno industrijsko iskustvo iz migracija, doprinijeli daljnjem razvitku, olakšavajući tako položaj zemlje u *nejednakoј međunarodnoj razmjeni*. S početkom ekonomske krize krajem 70-ih razvojni ciljevi jugoslavenske migracijske politike i time masovni povratak postali su nerealni. Otada oni su postojali samo kao vjera pojedinih idealističkih entuzijasta i praktička ideologija političke birokracije kojom se nastavilo privlačiti migrantske uštede. Istovremeno je upravo birokratska kontrola nad cjelokupnim društvenim odnosima postala glavnom smetnjom utilizaciji povratnika kao jednog od važnih »faktora razvitka«.

Uzroci ekonomske krize predmet su rasprave osmog poglavlja. Govori se o vanjskim i unutrašnjim čimbenicima krize. Autor nastoji proniknuti u anatomiju ovih posljednjih. U tome slijedi argumente onih jugoslavenskih

ekonomista koji su korijene krize tražili u napuštanju centralnog planiranja i nastajanju nacionalnih ekonomija nakon 1965-te, te fragmentaciji poduzeća putem ourizacije. Pri tome ispušta iz vida da je, s mogućim izuzetkom u razdoblju takozvanog revolucionarnog etatizma, svaki koncept centralizacije praktički bio vezan uz posebne interese Srbije i djelomično uz nerezvijene republike. Nedjelotvornost centralizirane administrativne distribucije sredstava pomoći nerazvijenima Schierup je sam istakao. No nije uvidio da, za razliku od Europe, centralizacija (centralizirana akumulacija i planiranje) u Jugoslaviji nije bila eminentno racionalni koncept ekonomske integracije, nego prije politički projekt redistribucije sredstava. U Europi proces integracije vode najnaprednije zemlje, u Jugoslaviji, što je danas transparentnije i za zapadnjake, zaostala Srbija nameće jugointegralizam kao krinku za svoju političku i ekonomsku dominaciju.

Deveto poglavlje nastavlja razmatranje društveno-ekonomskog i političkog sistema i njegovih imanentnih proturječnosti koji su nužno vodili krizi. Ona je, po mišljenju autora rezultat amalgamiranja i akumuliranja najnegativnijih historijskih konsekvenci dviju konsekvativnih reformi iz 60-ih i 70-ih. Nije ju moguće u potpunosti razumjeti samo kao posljedicu jedne od tih reformi, kao što to uglavnom pokušavaju jugoslavenski istraživači.

U usputnoj raspravi o Kosovu autor primjećuje da je centralna kategorija za razumijevanje aktualne jugoslavenske situacije postalo nacionalno pitanje. Pri tome je koncept nacije (*nationality*) »definiran tradicionalnim lenjinističko-staljinističkim terminima, ponajprije kao asocijacija korporativnih etničkih kolektivita s određenim geografskim teritorijama, a ne kao korpus građanskih prava za pojedinog građana utjelovljenih u državnom ustavu, bez obzira na rasu, etničko porijeklo, itd.« (str. 273.).

Zadnje poglavlje otvara pitanje novog egzodusa uslijed produbljenja ekonomske i društvene krize. Stanovitu perspektivu izlasku iz krize Schierup nalazi u novim reformama savezne vlade i općim procesima demokratizacije. No realistički zaključuje da će budući društveni tok ovisiti o tome koje će društvene snage dominirati i voditi reformrske procese. U tom

smislu skicira tri moguća scenarija: liberalni *tehnomenadžerski*, *konzervativni (etatistički)* autoritarno-populistički, te scenario *ekonomske stabilizacije u kombinaciji s jačanjem civilnog društva* s demokratskim socijalnim pokretima koji integriraju federaciju preko etničko-nacionalnih podjela.

Schierup je intimno okrenut trećoj perspektivi koja je ipak više ekstrahirana iz zapadnoeuropskog iskustva nego iz jugoslavenske stvarnosti. Stoga uopće ne uzima u obzir autonomne mogućnosti demokratizacije i civilnog društva u pojedinim jugoslavenskim republikama. Teško je iz europske pozicije razumijeti da jugoslavenski okvir može biti, zbog konkretnohistorijskih razloga, upravo smetnja a ne pretpostavka europeizacije društvenog života jedne Slovenije ili Hrvatske, uz sve rizike provincijalizacije koji stoje na putu. Dok pišem ovaj prikaz Hrvatska još plaća visoku ljudsku i materijalnu cijenu da bi dobila priliku dokazivanja svojih civilnih težnji i mogućnosti.

Bez obzira na izrečene primjedbe držimo da smo dobili od sada najtemeljitiiju studiju suvremenih vanjskih migracija iz Jugoslavije, izvedenu iz realnog društveno povijesnog konteksta. Knjigu, zbog teorijske i analitičke vrijednosti, možemo preporučiti i onim socijalnim istraživačima jugoslavenskog društva koji nisu posebno zainteresirani samo za migracije.

Milan Mesić

Ljubomir Antić

HRVATI U JUŽNOJ AMERICI DO GODINE 1914.

Zagreb: Stvarnost i Institut za migracije i narodnosti, 1991. 370 str.

Ova nova Antićeva knjiga na crti je njegova dosadašnjeg osnovnog istraživačkog interesa za pitanja našega »prvobitnog« iseljavanja u Južnu Ameriku.¹ Štoviše, nju se opravdano moglo očekivati kao rezultat autorova trajnijega istraživačkog interesa, jer – kako u Predgovoru ističe sam Antić – ona je »pokušaj sinteze toga dijela povijesti koji je značajan i za Hrvatsku, ali i za zemlje useljenja u čiji su du-

hovni i materijalni razvitak Hrvati ugradili velik dio sebe«. Sinteza je, naravno, bila moguća tek nakon višegodišnjega sustavna i plodna istraživačkog rada. Ovakva i ovalika povijesnoistraživačka aktivnost čini Antića izvan svake sumnje najboljim suvremenim poznavateljem ove problematike.

Poslije kratkog Predgovora, autor u Uvodu (str. 7-30) govori o počecima našeg doseljavanja na južnoamerički kontinent – od onih prvih pojedinačnih slučajnih dolazaka do masovnih. Da bi otklonio moguće krivo shvaćanje pojma masovnosti, s obzirom na relativnu malobrojnost naših doseljeničkih kohorti u tim migracijama, autor eksplicira što će pod tim podrazumijevati: »Kao što ćemo vidjeti, prisutnost Hrvata obilježavat ćemo masovnom od trenutka kad naši ljudi počinju osnivati svoje kolonije bez obzira na brojnost pojedine kolonije« (str. 8). U nastavku autor govori o poteškoćama u utvrđivanju broja naših doseljenika na južnoamerički kontinent prije Prvog svjetskog rata, te razlikama u pojedinim procjenama toga broja. Osobno misli da bi realni broj valjalo tražiti u širokom rasponu između 25 i 50 tisuća, da je taj broj narastao sve do pred rat kada je bio najveći, te da je među svim doseljenicima iz južnoslavenskih zemalja sigurno bilo daleko najviše Hrvata. U Uvodu se, dalje, identificiraju glavna emigracijska područja (dalmatinski otoci i primorje); prikazuju gospodarske, društvene, političke i demografske prilike u Dalmaciji toga vremena kao emigracijski kontekst; objašnjava tadašnja iseljenička politika, odnos javnog mnijenja spram iseljavanja, te opisuje uvrježeni način putovanja iseljenika. Na kraju poglavlja su brojne i iscrpne bilješke. (One se nalaze uvijek iz svakog poglavlja.)

U prvoj glavi knjige (str. 31-76) razmatraju se opće značajke hrvatskog iseljeničtva u Južnoj Americi – pravci seljenja i stvaranje kolonija; useljenička politika u nekim južnoameričkim zemljama; strukturne karakteristike iseljenika; iseljenička društva, organizacije, novinstvo, politička opredjeljenja i veze s domovinom. Dakle, u Uvodu i ovoj glavi autor cjelovito i pregledno utvrđuje socijalni okvir u kojem se odvijao ovaj migracijski proces.

U nastavku knjige se s globalnog kontinentalnog razmatranja iseljeničke problematike